

FAUST RIPOLL DOMÈNECH

Qui pot decidir? Intel·lectuals contra la democràcia (directa)

Quan el poble és senyor del vot, és senyor del govern.
ARISTÒTIL, *Constitució d'Atenes* (IX, 1)

Qui pot participar?, qui pot decidir?, qui pot governar? A l'hora de caracteritzar un règim polític hauríem de poder-ho fer en funció de la resposta a aquestes tres preguntes. En un sistema polític democràtic, tant la participació en la cosa pública com la potestat de decidir i la possibilitat de governar haurien d'estar obertes a tota la ciutadania. Això en teoria, perquè les democràcies de les primeries del segle XXI manifesten unes resistències i unes restriccions cada vegada més grans a incloure el conjunt dels seus ciutadans com a subjectes d'aquests tres grans apartats o potes que sostenen l'edifici democràtic: participació, decisió i govern. Segons alguns il·lustres —i no tan il·lustres— opinadors, polítics i intel·lectuals, i en major o menor grau, no tots poden participar, no tots poden decidir i de vegades costa d'acceptar que tots estiguen capacitats per a governar. Dels tres eixos, el que analitzarem amb més detall és el tercer, el que afecta la capacitat de decisió de la ciutadania, ja que la fractura més gran que presenta el sistema democràtic es produeix justament perquè la capacitat de decidir cada vegada es troba més lluny del votant, i així ho percep ell; al capdavall, és l'eix més qüestionat i el que presenta un dèficit superior respecte dels altres.

Faust Ripoll (Alcoi, 1964) és doctor en Filologia Catalana i tècnic lingüístic a la Universitat d'Alacant, on fa tasques docents i de dinamització cultural. Autor, entre altres, de *Valencianistes en la postguerra. Estratègies de supervivència i de reproducció cultural* (Afers, 2010)

Qui pot governar? Aquesta és la pregunta clau al voltant de la qual s'articula, com sabem, la disputa filosòfica a Atenes, representada en la confrontació entre Plató i els sofistes, particularment contra Protàgores. Si per a aquest últim qualsevol ciutadà pot convertir-se en dirigent amb una instrucció prèvia en la tècnica política o l'art de governar, per a Plató només ho poden ser els *filòsofs*, és a dir, aquells individus seleccionats prèviament per un mestre i instruïts amb un mètode determinat.¹ Per a Aristòtil —més pragmàtic i molt menys subtil que Plató, i allunyat del caràcter providencial d'aquest—, només els nascuts amb el do del comandament són aptes per a governar, ja que «des del naixement alguns estan destinats a obeir i altres a manar» (*Política*, I, 5, 1254a, 2). Aristòtil, a pesar d'estar antropològicament contra la democràcia, entra a discutir en *Política* el tipus de governant idoni en aquest sistema. Per a ell, si hem de tolerar la democràcia, el millor que podem fer és deixar-la en mans dels qui saben, que, ves per on, sempre pertanyen a les bones famílies d'Atenes, ja que el declivi de la democràcia atenesa rau, segons Aristòtil, en el fet d'oblidar aquesta circumstància, segons ens explica en la *Constitució d'Atenes*: «Mentre Pèricles estigué al davant del partit democràtic, les coses de la política anaren millor; però, mort Pèricles, molt pitjor. I és que aleshores, per primera vegada, el partit democràtic prengué un cap que no tenia bona anomenada entre la gent de bé: abans sempre eren les persones de bé les que dirigien el poble».² Hauríem de preguntar-nos, però, quina anomenada tenien els successors de Pèricles entre la gent no de bé, més encara tenint en compte que la democràcia atenesa, a pesar de la derrota de la guerra del Peloponès i de diversos cops d'estat (el del Tres-cents i el del Quatre-cents), va sobreviure fins a la derrota davant Filip de Macedònia.

El mateix argument fa servir Tucídides: mentre Pèricles governà Atenes, ens diu, «allò era de nom una democràcia, però, de fet, el govern del primer ciutadà».³ De fet, «[Pèricles] dominava la multitud respectant la llibertat i la guiava més que no pas era guiat per ella».⁴ Isòcrates també defensa la tesi que al capdavant del govern

¹ El conegut com a Vell Oligarca, suposat autor de la *Constitució d'Atenes*, explica d'una manera franca i crua el que pensaven els aristòcrates atenesos sobre la democràcia i les classes populars: «Però el cas és que en qualsevol lloc de la terra allò que és millor s'oposa a la democràcia. I això és així perquè entre els millors a penes es dona mínimament l'adulació o la injustícia, i sí, tanmateix, un gran escrúpol davant allò que és bo; i, al seu torn, entre les classes baixes hi abunda la ignorància, la falta de disciplina i la maldat. Això a causa que la pobresa sol arrossegar-los cap a accions vergonyoses, i la falta de diners els porta a ser ignorants i sense educació» (*Constitució d'Atenes*, 5)

² ARISTÒTIL, *Constitució d'Atenes* (XXVIII, 1)

³ TUCÍDIDES, *Història de la guerra del Peloponès*, llibre II, LXV, 9

⁴ TUCÍDIDES, *Història de la guerra del Peloponès*, llibre II, LXV, 8

hi siga no qualsevol, sinó els millors. Llegim en la seua obra *Areopagític*: «Com es podria trobar una democràcia més ferma o més justa que la que posava els més capacitats al capdavant dels afers i feia al poble senyor d'ells?»⁵

Si Pèricles és, per a aquests intel·lectuals, el tipus de dirigent ideal en un règim democràtic, bàsicament perquè prové de l'elit aristocràtica atenesa (de la família dels Alcmeònides) i regeix i *guia* el poble com un pastor el seu ramat, quin és el prototip en negatiu del governant? Doncs els demagogs, és a dir, aquells individus que arriben al poder tot provenint de les classes socials inferiors (fabricants de lires com Cleofont o el fill d'un adobador de pell com Cleó) i amb un programa popular o *radical*. El paradigma n'és un dels successors immediats de Pèricles, l'esmentat Cleó, escarnit per Aristòfanes en les seues comèdies (en concret en *Els cavallers* i *Les vespes*) i pel mateix Aristòtil, que el defineix —i degrada— d'aquesta manera en la *Constitució d'Atenes*: «Cleó, fill de Cleònet, el qual sembla haver estat el que més ha corromput el poble amb els seus impulsos, i el primer que vociferà a la tribuna, que hi feu ús de la injúria i que dirigí la paraula al poble espitregant-se, quan els altres parlaven en una actitud correcta.»⁶ Quins són els equivalents actuals dels antics demagogs? Doncs els populistes, aquells que per l'aspecte, l'aspror dels seus discursos o les seues propostes polítiques desafien els cànons d'urbanitat o les regles del joc de les democràcies capitalistes. Contra aquests polítics, la premsa conservadora i la liberal descarrega diàriament les bateries, sobretot si es tracta de *populistes* d'esquerra, ja que posen en qüestió el model de producció i, sobretot, advoquen per un repartiment més just dels recursos a partir de polítiques fiscals més redistributives. Si són populistes de dreta, com que bàsicament el que reclamen són retallades de les llibertats, baixades d'impostos als rics i restriccions de drets humans bàsics, però no qüestionen el model capitalista, són tolerats. La Unió Europea pot suportar tenir un primer ministre com el d'Hongria, Orbán, autoritari i xenòfob; les borses s'inquieten mínimament pel nomenament de Donald Trump com a president dels EUA, però pense que difícilment suportarien un govern amb una agenda d'esquerra radical. El cas del govern de Syriza, a Grècia, és paradigmàtic del grau zero de tolerància envers el programa polític originari d'aquesta formació.

⁵ ISÒCRATES, *Areopagític*, 27

⁶ ARISTÒTIL, *Constitució d'Atenes* (XXVIII, 3). Tucídides, sobre Cleó, diu el següent: «No solament [era] el més violent dels ciutadans, sinó també el que més ascendent tenia llavors entre els demòcrates.» *Història de la guerra del Peloponès*, llibre III, IIXXXVI, 6

Ara per ara, però, no és freqüent trobar discursos en els quals s'excloge alguns col·lectius —les classes inferiors o les menys il·lustrades, els immigrants— de la capacitat d'arribar a governar; i si els trobem, no són *dominants*, almenys de moment. No solem trobar arguments de caràcter antropològic que defensen que els negres, les dones o els gitanos no puguin arribar al poder; tots podem governar, però sempre que no amenacem l'*statu quo*. I si hi ha una situació d'emergència, sempre es pot recórrer a un govern de *tècnics*, com ho fou el govern de Mario Monti a Itàlia (2011-2013).

Qui pot participar? En aquesta segona pota del sistema, les diferències entre les democràcies actuals i l'atenesa antiga s'amplien. És cert que a l'Atenes clàssica no tenien l'estatus de ciutadania les dones, els metecs i els esclaus, és a dir, no podien participar de la vida política, però la resta, els barons atenesos, hi podien participar plenament, d'una manera gairebé ara inimaginable. Tinguem també en compte que entrat el segle XXI ens trobem amb una sèrie de col·lectius (estrangers residents, immigrants) que tenen restringida totalment o parcialment fins i tot la capacitat de votar en les eleccions.

A l'Atenes democràtica qualsevol ciutadà no sols tenia dret de parlar i de votar a l'assemblea, sinó que per sorteig i per un temps determinat podia desenvolupar quasi qualsevol magistratura (o càrrec) polític o administratiu de la ciutat, llevat dels estratèges i d'alguns altres càrrecs, que ho eren per votació. Açò sí que representa una vertadera formació o *paideia* pública i democràtica, lluny de la formació privada, restringida i sacerdotal que representa la *paideia* platònica. Com assenyala Finley, «una proporció considerable de ciutadans mascles a Atenes tenia una experiència directa del govern ultrapassant de molt allò que nosaltres coneixem, i fins i tot ultrapassant quasi tot allò que podem imaginar». ⁷ ¿S'imagina algú ara que els jutges del Tribunal Constitucional —forçant potser una mica l'exemple— foren triats per aquest procediment? Aquesta era la praxi a l'Atenes democràtica, però els seus il·lustres i virtuoses intel·lectuals no podien estar-hi massa d'acord, com podem suposar.

Aristòtil dissectiona a *Política* diferents tipus de democràcia, tot graduant el grau de participació en el govern i de decisió pel que fa a la creació de les lleis. Així, ens diu: «La primera forma de democràcia és la que rep el seu nom especialment basant-se en la igualtat. [...] Doncs si la llibertat, com alguns suposen, es dona es-

⁷ Moses I. FINLEY, «Dirigeants et dirigés», a *Démocratie antique et démocratie moderne*, París, Éditions Payot & Rivages, 2003, p. 66

pecialment en la democràcia, i també la igualtat, açò s'assoliria especialment si tots participen en el major grau possible i d'una manera igual en el govern. Una altra [forma de democràcia] és aquella en la qual les magistratures es concedeixen a partir dels tributs, però essent aquests poc alts, qui assoleix aquesta renda ha de tenir la possibilitat de participar en el govern, i qui no hi arribe que no hi participe. Una altra forma de democràcia consisteix en el fet que tots els ciutadans no descreditats participen del govern, però és la llei la que mana. Una altra forma de democràcia és aquella en la qual tots participen de les magistratures, només essent ciutadans, però és la llei la que mana. Una altra forma de democràcia és en tot igual a aquesta, però el poble és sobirà, i no la llei, i açò es dona quan els decrets són sobirans, i no la llei. I açò ocorre per causa dels demagogs. Ja que a les ciutats que es governen democràticament no hi ha demagogs, sinó que els ciutadans millors ocupen els llocs de preeminència; però on les lleis no són sobiranes, allí sorgeixen els demagogs.»⁸ Aleshores, continua Aristòtil, tot referint-se a aquesta darrera forma de democràcia, el poble es converteix en un monarca, «sense estar sotmès a la llei, i es torna despòtic, de manera que els aduldors són honorats, i una democràcia d'aquest tipus és anàloga a la tirania entre les monarquies».⁹ L'atac a la democràcia plena —o extrema, com diria el mateix estagirita—, per participativa i directa, és total, perquè qüestiona la capacitat del *demos* de dotar-se autònomament de lleis; d'autoinstituir-se, com diria Castoriadis. Aristòtil no apel·la a una llei divina i immutable rectora dels assumptes humans, com acabà fent Plató, sinó a unes lleis que sembla que estan per damunt dels *apetits* insadollables del poble i de la seua capacitat per a fer-les. Una cosa és poder accedir a les magistratures i una altra, molt diferent, tenir potestat per a fer les lleis. I és ací on Aristòtil situa la barrera infranquejable: les lleis estan per sobre de les decisions del poble; o, dit d'una altra manera, el poble no pot dictar les lleis. El recurs a culpar els demagogs, el que provoca en últim terme és reforçar la idea de l'existència d'un poble babau, per educar, que es deixa enganyar fàcilment per uns individus indesitjables que manegen l'assemblea dels ciutadans segons els seus tèrbols i egoistes interessos. El mateix Aristòtil, en un altre passatge de *Política*, també vol limitar la participació del poble en les magistratures, i ho fa amb el següent argument: «Sobre quines matèries han d'exercir la sobirania els homes lliures i la massa dels ciutadans (és a dir, tots aquells que ni són rics ni tenen cap prestigi per la seua virtut). La seua participació en les magistratures su-

⁸ *Política*, IV, 4, 1291b, 22-24; 1292a, 24-25

⁹ *Política*, IV, 4, 1292a, 27-28

premes no deixa de ser arriscada, perquè a causa de la seua injustícia i insensatesa poden cometre, unes vegades, injustícies, i d'altres, errors.»¹⁰

Isòcrates també critica la democràcia participativa directa del seu temps; en concret, en el procediment atenès de sortejar els càrrecs de la major part de les magistratures. Tot parlant de la democràcia que van establir els «avantpassats» (la *patros politeia*), és a dir, Soló i Clístenes, diu el següent: «Per contra, [els avantpassats] van preferir la igualtat que premia i castiga cadascú segons el seu mèrit, i amb ella van governar la ciutat, sense designar els càrrecs públics per sorteig entre tots, sinó elegint per a cada empresa els millors i els més capaços.»¹¹ Tucídides també aposta per una democràcia no radical, com explicita tot parlant del pas de l'oligarquia dels Quatre-cents a la democràcia recuperada dels Cinc mil: «Més tard se celebraren a la Pnyx altres assemblees, en les quals s'elegiren legisladors i es votaren altres mesures de cara a la constitució. I al principi fou aquesta la millor constitució que han tingut els atenesos, almenys en el meu temps, perquè es produí un equilibri molt raonable entre oligarquia i democràcia.»¹²

La participació dels ciutadans en l'assemblea, com un eixam d'abelles, rep les crítiques de Plató i de Tucídides. Les del primer són dures, com correspon a un aristòcrata que només vol relacionar-se amb una cort d'elegits i que considera que de la multitud no se'n pot aprendre res, ni a la multitud se la pot instruir.¹³ Tucídides critica la volubilitat de les decisions de l'assemblea, ja que en alguna ocasió i sobre un mateix afer voten avui una cosa i l'endemà la contrària.¹⁴ Altres vegades, el mateix Tucídides assenyala amb una certa sorna que els atenesos no són capaços d'assumir les seues pròpies decisions, com en el cas del desastre de l'expedició que enviaren per conquerir Sicília: «Però llavors fou acceptat el veritable estat de coses [la derrota a Sicília], els atenesos s'indignaren contra els oradors que els havien recomanat l'expedició, com si ells mateixos no l'haguessen votada.»¹⁵

¹⁰ *Política*, III, 11, 1281b, 6,7

¹¹ *Areopagític*, 22

¹² *Història de la guerra del Peloponès*, llibre VIII, XCVII, 2

¹³ Això és el que argumenta Sòcrates a Gòrgias en *Gòrgias*, 455a i 459a. En el mateix diàleg, Sòcrates arriba a dir: «Amb la multitud ni tan sols hi parle», 474a. Altres llocs on es pot comprovar el menyspreu de Plató envers la multitud és a *República*, 492 i següents, i a *Protàgores*, 317a, tot i que ací la invectiva contra la multitud parteix, sorprenentment, de Protàgores

¹⁴ Llegiu, a tall d'exemple sobre la volubilitat de l'assemblea, el debat entre Cleó i Diòdot sobre les mesures a prendre davant la defecció de Mitilene. *Història de la guerra del Peloponès*, llibre III, XXXVI-XLIX

¹⁵ *Història de la guerra del Peloponès*, llibre VIII, I, 1

Les democràcies actuals, previngudes del *perill* que pot representar una democràcia en la qual el poble vota i decideix directament, sense intermediaris (és senyor del vot, com diu Aristòtil), han pres diverses mesures preventives. En primer lloc, són democràcies representatives, per la qual cosa el vot dipositat en les urnes i el vot decisiu que s'exerceix sobre els diferents assumptes no rau en les mateixes mans; no recau, en definitiva, en el poble, sinó en uns representats que fan de mitjancers. Amb aquesta mesura, per tant, se sostrau al poble la capacitat de decidir. En segon lloc, s'intenta evitar que les decisions es prenguen en calent, fruit de la deliberació d'una multitud reunida en una assemblea, per tal que es prenguen en fred i de manera individual i exclusiva. Per això el vot és secret (no a mà alçada a la vista de tothom, com en l'assemblea), i fins i tot alguns països instauren el dia anterior a les votacions un dia de reflexió, sense campanya electoral, perquè cadascun de nosaltres aprofitem per reflexionar amb nosaltres mateixos, introspectivament, lluny de les multituds que congreguen els mítings, sobre l'opció que elegirem. Aquesta estratègia de disgregar la ciutadania i intentar desvincular-la del debat polític, però, no és nova. De nou Aristòtil, en la *Constitució d'Atenes*, ens explica que el tirà Pisístrat «avançava diners als pobres per a llurs treballs, de manera que podien viure del conreu», i tot seguit afegeix: «I això ho feia per dues coses: perquè no passessen el temps a la vila, sinó disseminats pel camp, i perquè tenint un bon passament i estant enfeinats en llurs propis afers, ni desitgessen, ni tinguessen lleure, de fixar-se en els de l'Estat.»¹⁶

Qui pot decidir? Si el poble participava i governava a través de l'assemblea i les magistratures, aleshores era ell qui decidia. No hi havia a Atenes una elit política institucionalitzada que decidia pel *demos*. Democràcia directa, en viu i en temps real. Tampoc no feia falta convocar eleccions, perquè el poble reunit decidia. Sobre aquest punt, Finley remarca: «Les eleccions, diu Aristòtil (*Política*, IV, 1300b4-5), són aristocràtiques i no democràtiques: introdueixen un element de tria deliberat, de selecció dels millors ciutadans, els *aristoi*, en lloc del govern pel poble sencer.»¹⁷ Res més lluny de les democràcies actuals, on com més va més es desplaça la capacitat de decisió des de la ciutadania no sols als parlaments nacionals, sinó a entitats supranacionals no elegides democràticament.

¹⁶ *Constitució d'Atenes*, XVI, 2-3. El mateix argument en *Política* (VI, 1318b-1319a)

¹⁷ Moses I. FINLEY, «Dirigeants et dirigés», a *Démocratie antique et démocratie moderne*, p. 66

Estem tan lluny de la democràcia directa a la manera dels antics atenesos que fins i tot la convocatòria d'un referèndum (sobretot si no s'aconsegueix el resultat previst pels convocadors) es converteix en un anatema. I això a pesar que alguns prominents intel·lectuals són conscients del grau de frustració de la ciutadania respecte de la democràcia representativa i demanen posar fi als dèficits democràtics per acostar les institucions al poble, per acostar les decisions al poble, perquè tornen a estar a la seua mà. Des de les tribunes més prestigioses, han afirmat que els referèndums són propis de les dictadures; que els «carrega el dimoni»; que les preguntes són enganyoses o ambigües; que la gent no vota la mesura proposada per la consulta, sinó que aprofita l'avinentesa del referèndum per manifestar algun tipus de malestar polític o empenyament generalitzat; que els votants són víctimes de la retòrica i de les manipulacions dels polítics populistes (com si els polítics com Déu mana no manipularan i mentiren), etc., etc. I tota aquesta bateria es dirigeix, només, contra els referèndums, que al capdavant són un tipus de consulta molt excepcional i controlada. ¿Què pensarien aquests assenyats intel·lectuals si es plantejara la possibilitat que les decisions sobre mesures econòmiques, socials o militars es prengueren tot consultant cada vegada la ciutadania? ¿És que no hi ha mitjans electrònics que ho permetrien? ¿I si plantejàrem que els càrrecs polítics s'assignaren per sorteig, o almenys alguns càrrecs polítics? Quina en seria la resposta?

Respecte de la postura dels nostres intel·lectuals liberals pel que fa a la democràcia directa, en general els arguments són molt semblants als que empraven els autors que acabem de veure. Obertament, ningú no qüestiona la democràcia de moment —tot i que si continuen sortint elegits candidats populistes, veurem què argumenten—, però pràcticament tots estan contra la democràcia directa. I per quins motius? Pels mateixos que els nostres estimats grecs; perquè consideren que els ciutadans no estan preparats per a manifestar-se (és a dir, votar) sobre segons quines qüestions. I per què? Perquè no saben (no tenen els coneixements tècnics necessaris que pot tenir, per exemple, un Mario Draghi) i perquè, sobretot, es deixen enganyar per demagogs o populistes com Boris Johnson, Oriol Junqueras, Pablo Iglesias, Donald Trump o Marine Le Pen. En definitiva, perquè el poble és com un xiquet, un menor d'edat, i ha de ser tutelat, en última instància, per unes elits il·lustrades que, fins i tot, ens salvaran tot salvant la democràcia de nosaltres mateixos. Quasi tot per al poble, però sense el poble. Hem tornat, doncs, a la casella d'eixida aristotèlica: si hem de tolerar la democràcia, els que saben han de tenir l'última paraula, i els que no saben (la gran majoria) només podran proposar o participar (votar), però no *decidir* sobre aquelles qüestions que afecten els elements clau que sustenten l'*ordo* socioeconòmic. I com menys voten, millor; així, menys probabilitats hi haurà que s'equivoquen. ☺